

Only Hebrew weekly In U.S.A, Organ of Histadruth Ivrit
of America.

Published by Hadoar Association, Inc.

Published Weekly from October through June and Bi-Weekly from July through September (except weeks of Jewish holidays) by Hadoar Association, Inc., 1841 Broadway, New York, N.Y. 10023 Telephone: (212) 581-5151; Second Class Postage paid at New York, N.Y. Subscription price: 1 Year \$25.00; Canada and foreign \$27.00; Half Year \$13.00; Canada and foreign \$13.00.

POSTMASTER: SEND CHANGES TO: HADOAR 1841 BROADWAY, NEW YORK, N.Y. 10023

1841 Broadway, New York, N.Y. 10023, Tel. (212)581-5151

Nov. 1, 1985, Vol. LXV I (2792)

שבועון
ההסתדרות
העברית
באמריקה.
יוצא על-141
חזרות הדאר

ההסתדרות

שנת הששים וחמש, ניו-יורק, י"ז חשון תשמ"ו

הפולמוס הדתי כז'אנר בהשכלה*

אמיתות היהדות וחזון העתיד

מאת משה פלאי

פירוש משלו. יש, איפוא, יסוד להניח, כי העיסוק האחד תמך יתדותיו של העיסוק השני, ** והביאו לשימוש כז'אנר הביניימי לצרכים מודרניים.

אכן, במסווה הסוגה הביניימית חבויים נושאים ומגמות מודרניים; קהל-היעד הוא הקורא היהודי בן-זמנו, ומטרתו של המחבר: לספר סיפור מתוך, ללמד ולהועיל. כלומר: לחנך להשכלה.

הסוגה של הפולמוס נבחרה על-ידי סאטאנוב מכמה סיבות. השימוש במיסגרת סיפרותית מוכרת וידועה נועד לקרב את הספר ונושאו אל הקורא, למשוך אותו לקריאה ולעורר יראת-כבוד כלפי הטקסט באמצעות בדיית עתיקותו של הספר. על-כן משתדל סאטאנוב גם כאן — כבספריו האחרים — להרחיק עצמו כמחבר, והוא עודה את גלימת 'המעתיק' (=המתרגם).

קדמו להופעת 'דברי ריבות' פולמוסיו הידועים של משה מנדלסון, וכמוכן הסיפרות הפולמית שיצאה מבית-מידרשם של הדיאיסטים והאתאיסטים באותה מאה. המשכילים — ובכללם גם סאטאנוב — סברו, שהיהדות חייבת לצאת ולהגן על עצמה ולהסביר את עצמה, לנוכח ניסיונה של הסיפרות הדאיסטית להביא להרס הנצרות תוך קיעוקע יסודותיה המצויים — לפי הנחתה — ביהדות.

כמרכן אפשר להבין את נטייתו של סאטאנוב לז'אנר זה גם מן

צחק סאטאנוב נדרש לשימוש בסוגות סיפרותיות אחדות מגופה של סיפרות הדורות. מיזמורי התהילים ומישלי החוכמה עמדו לנגד עיניו בחיבור 'משלי אסף'; ספר 'הזהר' שימש דוגמה לחיבורו 'זהר תניינא', ו'תחכמוני' — לסיפרו 'ספר החזיון'.

סוגה אחרת ששימשה נר לרגליו הייתה הסוגה של האפולוגטיקה והפולמיקה — סיפרות הוויכוחים ופולמוסי-הדת היהודיים-נוצריים בימי-הביניים. שני כרכי 'דברי ריבות' (וכתב-היד 'דבר מלכות' הקשור בהם) שפירסם סאטאנוב (בסביבות תקנ"ג) נכתבו במתכונת ספר 'הכוזרי'. זיקה מיוחדת הייתה לו, לסופר, כלפי 'הכוזרי', שכן באותן שנים עסק בהדרתו בליוויית

(* לעניין שנת ההדפסה של 'דברי ריבות' ומקומה, ראה מאמרי "לבידור שאלות ביבליוגרפיות ביצירתו של יצחק סאטאנוב", 'קריית ספר', מ"ט (ג), סיוון תשל"ד), עמ' 436-437. כן ראה 'הז'אנר של הפולמוס הדתי בסיפרות ההשכלה העברית', 'הדאר', ס"א (י"ב, ה' בשבט תשמ"ב), 188-189; י"ג (י"ב בשבט תשמ"ב), 204-205; י"ג (י"ט בשבט תשמ"ב), 218-219, ומאמרי האחרים על סאטאנוב שדפסו 'הדאר', נ"ז, גלי' כ"א, כ"ב (תשל"ח), 'בצרון', א', חוב' 3-4 (תשמ"ט), וחוב' הסתיו תשמ"ג, 'קריית ספר', נ"ד (תשל"ט), ועוד.

הבחינה הסיפרותית: היה בסיגנון של הפולמוס מן המוכר: קירבה לסיגנון הדיאלוגי שרווח באותה תקופה, וכן לסיפורת הקטכים והקריסטומחיות במתכונת השאלות והתשובות. יש בסוגה של הפולמוס מן העניין שבעימות אישים ודעות, התנצחות והתחרות, שהקורא נמצא להוט לקרוא ולהיווכח ידו של מי תהא על העליונה בהתמודדות הרעות. קיים מתח בין המשתתפים למיניהם, המושך את הקורא להתמיד בקריאה.

אך מה שקדם, כנראה, לסאטאנוב כמיוחד היו האפשרויות הגלומות בשימוש בז'אנר סיפורתי זה בהקשרה של ההשכלה. שכן סוגה ביניימית זו עוברת תהליך של התחדשות בקולמוסו של סאטאנוב. טיבעו של פולמוס בין דוברים המייצגים מיכלול דעות שונות, שהוא פותח פתח לאפשרויות של הצגת דברים מנקודות-השקפה שונות, ואף זוויות-ראייה מנוגדות, מבלי שיואשם המביא לבית-הדפוס ככל אשמה שהיא, לרבות אפיקורסות דתית. ואכן, בהקדמותיו לשני החלקים של 'דברי ריבות' מטעים סאטאנוב את "זכויותיו" של המהדיר להביא בשם אומרים דעות אפיקורסיות אשר לא כדת משה וישראל המה". (דברי ריבות, א', ג' ע"א-ע"ב).

כל התחבולות שנקט סאטאנוב כספריו האחרים כדי להביע דעות שאינן מקובלות — אם במסווה של מפרש טקסט קדום שמצא, או של הערות המביא לבית-הדפוס — יכולות במיסגרת פולמוס להופיע בצורה רגילה, ולזאת שאף המחבר המשכיל, שנמנע ממנו לעיתים מלהביע את דעותיו בגלוי. יתירה על כך: השימוש בז'אנר ביניימי זה צופן בחובו — באופן פאראדוקסאלי — דווקא עמדה מודרנית מובהקת של סאטאנוב. הלה קובע את הסקפטיות והספקנות כאמצעי הכרחי להגיע לליבון האמת על-פי שיטתו הידועה מ'משלי אסף': "ראשית מחקר פליאה (משלי אסף א', י"ב ע"ב). וכה דבריו: "על כן ראיתי כי טוב להעיר מבוכות ודברי ריבות בדיעות שונות למען יושקפו האמיתיות על ידיו" (דברי ריבות, א', ג' ע"א). ומיניה-וביה מתיר לעצמו, כאמור, אף "לאשר ולקיים דעות אפיקורסיות אשר לא כדת משה וישראל המה", כי "אמנם כן היא מדת צירוף האמת וכירונו ככל מדע להעיר בהם מבוכות וספיקות לא נאמנות את אל דעתם. (ג' ע"א). מה שמציין באופן ייחודי את היהדות המודרנית, על-פי סאטאנוב, הוא שהסקפטיות הופך לערך ביהדות זו בניגוד לאמונת-אומן וביטחון בה' המציינים את היהדות המסורתית. והוא מביא אסמכתא לרעיון הספקנות ושירוב דעות קיצוניות ונוגדות ממקורות היהדות המסורתית: מספר 'קהלת', מן התלמוד וכדרכו גם מ'משלי אסף', שהוא-עצמו חיברו (ג' ע"א-ע"ב). ואדם קרוב אצל עצמו.

כמיבנה החיצון של 'דברי ריבות' מוצאים אנו צד חידוש בהשוואה לז'אנר הביניימי אך גם צד קירבה. בדיית הפולמוס הדתי — הנסמכת על הדגם הביניימי — מוצגת לפני הקורא, בעיצובו של סאטאנוב, באמצעות סיפור-מיסגרת חיצון בן שלושה חלקים, וכן בסיפור מיסגרת פנימי. מתוך שלושת החלקים הללו, השלישי — 'דברי המעתיק' — קרוב לפתיחת 'הכוזרי' לפחות במיבטא לשוני אחד. ב'הכוזרי' פותח המחבר: "שאלו שאלו אותי...."

** סיגנון השערים של 'הכוזרי' במהדורת סאטאנוב (ברלין, תקנ"ה) ושל 'דברי ריבות' א' וב' (קונסטאנטינא [ברלין?], [תקנ"ג?]) דומה. וראה בהמשך. ואף-על-פי שמהדורת 'הכוזרי' של סאטאנוב נדפסה שנתיים (בתקנ"ה) לאחר 'דברי ריבות' (לפי השערתו במאמר הראשון המובא בהערה המכוכבת לעיל, בתקנ"ג) — אם נתייחס לתאריכים המובאים בהסכמות, שמקובל להניח, כי הן אותנטיות, הרי שעיסוקו בהכנת הפירוש ל'הכוזרי' נמשך לפחות משנת תקמ"ז ועד תקנ"ד. ואם ההסכמות אינן אותנטיות, הרי שלפנינו לפחות רימוז תאריכים שיש להתחשב בו.

(הכוזרי, מהד' סאטאנוב, א' ע"א) ואילו בפתיחה 'דברי המעתיק' ל'דברי ריבות' חזר מיבטא דומה "שאלו שאל תפארת מעלתך" (ג' ע"ב). הסברו של המחבר משום מה הוא מביא את הפולמוס חושף את מניעיו של סאטאנוב. וכך הוא כותב: "יען יש בו מהתועלת לבני עמנו להפיק רצון חן(?) מלכי ארץ ושריהם". וכן: "יען נאמרו בו דברים טובים על בני עמנו" (ג' ע"ב). דהיינו: מטרתו — כמטרת כותבי הפולמוסים העבריים בימי-הביניים: אפולוגטיקה על היהדות לצורך עידוד פנימי וחזוק הרוחות מבית. הסבר אחר למתן פומבי לפולמוס מצוי בחלק הראשון, הנקרא 'עמק המלך'. בהסבר זה נסמך סאטאנוב על קוננצייה סיפרותית הרווחת בסיפורת ההשכלה ומכוססת על השוואה בין הטבע לבין בני-האדם לשם הסקת מסקנות על אופי האנושות. המחבר מוצא ניגוד חרף בין ההארמוניה המצוייה בטבע ובכריאה לבין מאבקי-הדעות והדתות בין בני-האדם, ועל-כן הריהו מבטא את תיקווחו: "מי יתן ויהיו בני האדם כמותם, ישבית ה' מלחמה מקצה ארצותם, לא ישא גוי אל גוי חרב להלחם מלחמותם (ב' ע"א). סאטאנוב נאחז בהקשר הזה כדי להביא את סיפור המעשה "הקדום" על-אודות הוויכוח הדתי במטרה להפיק ממנו את הלקח לאנושות בת-זמנו. חלק זה נושא אופי תיאורי, כמעין אידיליה השכלתית מובהקת, וכתוב בחלקו בחרוים. בתשתית הדברים ניכרת התפיסה המשכילית של סאטאנוב על יחסי בני-אדם. היא מצטיינת בראייתה האוניברסאלית והריהו מדגישה את המשותף לבני האדם ואת המגשר על פני פערים שביניהם.

החלק השני של הסיפור החיצון נקרא 'ראשית מדון' ותכליתו להצדיק את הסיגנון הפולמוסי ולהסביר את התופעה של ריבוי דעות בפולמוס ובהן גם דעות אפיקורסיות. ואילו סיפור המיסגרת הפנימי נקרא 'פתח הסיפור', והריהו מהווה את הפרישה לסיפור הרקע. שני היבטים חשובים בולטים בפתיחה זו: העדר הזמן והעדר המקום: "מימי קדם קדמתה היה באחת הממלכות ממלכות ארצות המערב...." (ד' ע"א).

כך יכול המחבר להרחיק עדותו לזמן ומקום בלתי נודעים ועתיקי יומין, ולהשרות הוד קדומים על החיבור. ההסבר לדרכו זו של סאטאנוב ב'דברי ריבות' מצוי דווקא בתחילת פירושו ל'הכוזרי', הפותח במלים "נאום המבאר". שם מביא סאטאנוב תנא דמסייע ליה מ... עצמו בצטטו, כדרכו, מתוך 'משלי אסף': "בסתר פנים ירב כבוד סופרים, ויותר מהמה שכבר מתו" (הכוזרי, א' ע"א, משלי אסף, א', פרק ל"ג, פס' ה') והסברו לכך: "ע"כ (על כן) הוכרחו קצת המשכילים בדורותם להקדים זמני חבוריהם וליחסם לאנשים אחרים למען יתקבלו על לב המעיין". ומשום כך הוא קובע על-אתר כי "זה הויכוח לא ידענו אם באמת הוא — או משל הוא" (הכוזרי, א', ע"א). אין אדם כותב אלא מהרהורי ליבו. וכאן מייחס סאטאנוב את בעיותיו שלו גם לסופרים קדומים, שכיתביהם מקובלים ביהדות, כדי להיכנות מהם.

הסוגה הפולמוסית של סאטאנוב קיבלה את השראתה, כאמור, הן מן הסיפורת האפולוגטית והפולמית של ימי-הביניים והן מ'הכוזרי'. כדוגמת 'הכוזרי' נוטה הספר 'דברי ריבות' להיות פולמוס פילוסופי כללי בנושאי וביסגנון הרצאת הדברים ודרך הוויכוח. עם זאת, יש בו גם מתוכן הפולמוסים ההיסטוריים, בהשתקפותם העברית, וממהותם. המטרה העיקרית של הסיפורת האפולוגטית הביניימית נשמרת גם בז'אנר הפולמוסי במהדורתו של סאטאנוב; דהיינו: להוכיח יתרון דת אחת על פני חברתה. אך בז'אנר ההשכלתי חל שינוי חשוב: מכורח האידיאולוגיה המשכילית חייב המחבר להכיר ביחסיותן של הדתות השונות ובמשותף לכולן. מכך עלול להישמע, שאין האחת עדיפה על חברתה (דברי ריבות, ל"ח ע"א). ואף-על-פי-כן, המגמה הכללית

כנויכוחים וכטיעונים עצמם ובין השיטין, וכן בטון של הדברים, מעידה, כפי הנראה, על נטייתו של סאטאנוב להציג את היהדות כדת המועדפת. בני המלך מתגיירים ולומדים את עיקרי היהדות (בחלק ב' של דברי ריבות). הז'אנר הביניימי וחידושו בהשכלה קרובים במה ששניהם מהווים סיפרות דידוקטיויות, הבאה ללמד מן הכלל אל הפרט. שתיהן נושאות אופי א-היסטורי, כשצטיטטו והסברים נתלשים מרקע מקומם וזמנם ומועתקים לכל הקשר אחר וכלבד שישרת את המטרה.

הטיעונים המובאים בז'אנר הביניימי — ודוגמתו בסוגה המשכילית המחדשת — ניתנים לסיווג כתיאולוגיים (הוכחות מפסוקים), לוגיים, היסטוריים, פילוסופיים-מדעיים וכן כטיעונים סוציאליים. חלק מן הטיעונים המודרניים קרובים ברוחם לביניימיים, וחלקם ממש זהה להם.

כך נראה בעליל, כי הוכחת השילוש על פי פסוקי תנ"ך ידועים ב'דברי ריבות' נסמכת על הסיפרות האפולוגטית, כגון ההוכחה מן הפסוק בספר בראשית "והנה שלשה אנשים" ("ויכוח רבי יוסף קמחי בין המאמין והמין", באוצר ויכוחים ל.ד. אייזנשטיין, מהד' תשכ"ט, עמ' 74; דברי ריבות, א', י"ח, ע"ב). וכן הפסוק מתהילים: "נאם ה' לאדני" ("ויכוח", עמ' 73; דברי ריבות, י"ח, ע"ב) וכן נדרש ההגמון, המייצג את הנצרות, לטיעונים הנוצריים המבוססים על פסוקי המיקרא והמעידים, לפי פרשנות הנוצרים, על אמיתות דתם. עיקרי הדברים מצויים כבר בסיפרות הפולמית של ימי הביניים. כמו כן מביא ההגמון טיעונים המבוססים על פרשנות הניסים, חולשתם המדינית של היהודים והטיעון של צדקת הרוב (ניסים: "ויכוח", 79; ד"ר י', ע"א, ועוד). שאף הם נידונו בהרחבה ונחזרו בסיפרות הויכוחים. סאטאנוב אינו בא לחקות, אלא לחדש, והריהו כותב בסיגנונו שלו ובדרכו. וכך אנו מוצאים ב'דברי ריבות' חומר מן הקבלה ("ט"), שהוא נדיר בסיפרות הפולמית של ימי הביניים, אשר רובה מוקדש למיקרא ומיעוטה לתלמוד. ויש להסביר זאת בנטייתו של סאטאנוב עצמו לקבלה. כספריו קונטרס מספר הזהר ונבואת הילד. בין הנושאים האחרים ב'דברי ריבות', שהם קרובים לסיפרות הויכוחים, ימצא עניין ההסבר הראצינאלי של הדת, שההגמון מכתלו, אך היהודי מצדד בו ("א", ע"א), הקורבנות, נשך, שכר ועונש, ועוד ("ל"ג, ע"א-ע"ב, ל"ד).

עיצוב הפולמוס ומאבק הדעות בין האישים המיכדים אינו מתיימר להראות באופן אמין כל צד נאבק על עמדתו ולוחם עליה במיטב כוחו, אלא להראות כל צד על-פי תפיסתו של היהודי. המטרה היא העיקר. והמטרה היא: ניצחון הדובר היהודי על פני הדובר הנוצרי והסכמת המלך ליתרון היהדות על הדתות האחרות. ועל כן אין סאטאנוב מהסס לאפיין כל דמות כתפיסה הנוחה לו. כפי ההגמון הוא שם דברים שהוא עצמו כבר סתרם במקומות אחרים, בכוונת-מכּוּן לחשוף את חולשתם ולאפשר לרופא היהודי להפריכם על פי ההגיון. כך, למשל, מובא טיעונו של ההגמון, שאמונת השילוש נעלה על השכל, ושהיא מוכחת על פי ניסי האל. הוא אמנם מדבר כנוצרי, אך דבריו אינם מתחכמים ביותר, ומלאכתו של הרופא היהודי קלה יותר בהפרכת דבריו ("ו' ע"א). עם זאת, אין סאטאנוב מעצבו כיריב נחות לחלוטין: ידיעותיו של ההגמון מגיעות עד למיקרא ולתלמוד, וידיו רב לו כציטוט ממקורות היהדות ("י' ע"ב, י"ד ע"ב, ל"ג ע"א).

וכן דרכו של המחבר כדיאלוג ובשאלות ותשובות. המחבר שוזר באופן מלאכותי את השאלות על-מנת לקבל את התשובות שאותן הוא חפץ להביא לפני הקורא. לדוגמה: סאטאנוב שם כפי ההגמון את השאלה: מהי הגדרת ההבל. והרופא משיב: ההבל הוא מעשה שנעשה בלי טעם ובלי תכלית. ומיניה וביה בא ההגמון

ואומר: מיצוות התורה הן הכל כי אין להן טעם ותכלית. נראה, כאילו לא שם הרופא ליבו למוקש שטמן לו ההגמון. אך בהמשך ייחלץ הרופא מן הפח ויוכיח, כי ההגמון עצמו מצדיק את תשובתו של הרופא ("ג' ע"א). הדבר נעשה באותה דרך של שאלה החותרת לתשובה ברורה ובאמצעות משל שזיקחו לנמשל אינה מוטלת בספק. הרופא עונה להגמון בשאלה: האם שר-הצבא מסביר לחייליו מדוע עליהם להגביה או להנמיך את קנה-השריפה (=הרובה). ההגמון משיב: חלילה לו. וכמוכן הרופא מסביר: "הוא הדבר אשר העלימה התורה טעמי החקים" ("ג' ע"א) לעומת זאת, מצטייר המלך כליברלי ביותר — כפי שכוודאי היה רוצה היהודי שיהיה ("ו' ע"א). דבריו נאמרים בהגיון: הוא מנתח את דיברי ההגמון ומוצא בהם סתירות פנימיות, המועילות לעמדתו של הרופא היהודי. אומנם המלך מכנה את הנצרות בכינוי "אמונתנו", אך אינו חסיד שוטה ואין המחבר מצויר כן ("ו' ע"ב).

הוא מאופיין כמלך נאור, התר אחר האמת. ככל שיצויר כפיקח יותר, נכון ועצמאי בהחלטתו — כן יעלה ערכה של החלטתו להיטיב את מצב היהודים ולבטל את הכפייה בענייני אמונות. איפיון הרופא דומה, לעיתים, לאיפיון היהודי בסיפרות האפולוגטית הביניימית. הוא משתדל להתחמק מוויכוח בנושא העדין של השילוש על ידי השתיקה, כמי שאומר: מי שמאמין — יאמין, ומה יש להתווכח בנושא. אך המלך גורר אותו לוויכוח. הרופא מנסה להימנע מוויכוח לכל ישנאהו ההגמון, ודברים קרובים לכך הובאו בסיפרות הויכוחים ("ז' ע"ב; "ו' ע"א, והשווה "ויכוח רבנו יחיאל מפאריס", אוצר ויכוחים, 82; "ויכוח הרמב"ן", 87, 92: "אין רצוני להתווכח עוד"). עם זאת, יש בעיצוב הסיפורתי של היחסים בין היהודי לנוצרי כדי להעיד על שינוי תפיסה בתדמית של היהודי ומעמדו בעיני המשכילים בהשוואה למעמדו בסיפרות הויכוחים. לעיתים "נועז" המחבר לשים כפי הרופא ביטויים חריפים למדאי ("א-ע"א), או היגדים המעמידים את הרופא בדרגה השווה לזו של ההגמון ("ג' ע"ב). אך ההגמון אינו מהסס לדחות את היהודי באשמת חריפות ופילפול דוגמת הנוצרים בימי הביניים ("י"ח ע"א; "ויכוח רבנו יחיאל מפאריס", 83), האשמות שאפשר להניח, כי ייעדו אותן המשכילים מחוץ למיסגרת ההיסטורית הפיקטיווית כלפי היהודים החרדיים הקיצוניים בני-זמנם.

זיהוי הדמויות והשקפותיהן בהשוואה לעמדת המחבר יסייע להבהרת האידיאולוגיה המשכילית של סאטאנוב בנושא. הרופא היהודי מייצג את העמדה היהודית הנורמאטיווית, שאינה זהה בהכרח עם עמדתו של סאטאנוב אלא באותם עיקרי יסוד המבדילים בין היהדות והנצרות. יסודות אלה מבליטים את היהדות כדת-ההשכלה, כדת התבונה, לה הטיף סאטאנוב — בניגוד לנצרות, שכן ביהדות, שאותה מייצג הרופא, יש תישלובת של יהדות והשכלה אשר מצאנו דוגמתה במישנתו של סאטאנוב בראשית דרכו. שימוש בעמדתו המוקדמת מתאים יותר להתנצחות עם בן הדת הנוצרית כלפי חוץ, מאשר עמדתו הקיצונית יותר של סאטאנוב בהמשך דרכו.

סאטאנוב מזדהה בדעותיו בנושאים דתיים כלליים לא עם הרופא היהודי, אלא עם הפילוסוף, כפי שהוא מעיר בהערה מיוחדת לאתר דבריו ("כ"ט ע"ב): "נאום המעתיק כל אלה הדברים הם צרופי במצרף השכל אין בהם כזב כלל כי אם כלו זרע אמת והוא דעת הכתובי ודעת חז"ל". הפילוסוף מתנגד לדתות הפוזיטיוויות, שכן התרחקו מעיקרי הדת הטיבעית. הוא מבקר את כוהני הדתות על שהסיתו למילחמות-דת בשם אמונתם, והריהו מצדד בדרכם של הפילוסופים להשגת האושר והאמת ("כ"ח ע"א, כ"ט ע"א).

המשלים יפים כחומר דידאקטי, ונעשה בהם שימוש רב בסיפורת ההשכלה העברית ככללה. כן משתמש סאטאנוב בסיפור-בתוך-סיפור (ח' ע"א). לשם הדגמה והבהרה.

חידוש הז'אנר בידי סאטאנוב מבטא את הצורך של המשכילים העבריים באימוץ צורות סיפוריות מקורפוס הסיפורת היהודית עצמה כדי לסמל את מגמת האידיאולוגיה של ההשכלה לחידוש היהדות וריענונה מבית. אך עצם השימוש בפולמוס דווקא מציב מסר פנימי באשר לדרכה של ההשכלה. המשכיל העברי בחר דווקא בפולמוס משום תחושתו הפנימית הנובעת מתפיסה יוצרת רגישה של רוח הזמן: הטון והנימה העיקריים של ההשכלה בתקופה הנדונה נושאים אופי של פולמוס ואפולוגטיקה — ויכוח, טיעונים, ניסיון לשיכנוע, חילופי-דברים וחילופי-דעות. לא זו בלבד, אלא שכאמור, מבטא ז'אנר זה את האמונה בלגיטימיות של קיום מגוון-דעות בכפיפה אחת, ואפילו את הצורך בדעות סותרות לשם בחינה עצמית ובדיקת אמיתות ומקובלות.

כמוכן, היו קיימים גם ז'אנרים אחרים כאותה תקופה, שביטאו הלכירוח שונים, ואולי גם דומים, אך ענייננו בדיון זה אינו בהם. כמו כן אין כוונתנו להגזים בחשיבות ז'אנר מיוחד זה, שכן השימוש בו היה מצומצם למדי.

עם זאת, יש לראות בשימוש בפולמוס בדרכו המיוחדת של סאטאנוב, דהיינו תוך עיצוב הריאליה החדשה בעיקבות הפולמוס, את האופטימיות של ההשכלה העברית ותיקוונה, כי ניתן לחולל שינוי ביהדות.

University of Central Florida Orlando, FL.

קורסים ביהדות באוניברסיטת פלורידה

האוניברסיטה של מרכז פלורידה (University of Central Florida) מציעה השנה מספר קורסים חדשים בנושאי יהדות והשפה העברית, כך מסר ד"ר משה פלאי, ראש החוג החדש ללימודי יהדות ב-יו.סי.אף (UCF). נושאי הקורסים הם ההסטוריה והתרבות של העם היהודי; לימודי התנועה היהודית הלאומית במאה ה-19, ומבוא לעברית.

הקורס הראשון יבחן את ההסטוריה היהודית מראשיתם בתקופת התנ"ך, דרך התקופה היונית-רומית וכלה בתקופת הראשונים.

הקורס השני יעסוק בחקר שרשי הציגונות והתנועה הלאומית היהודית באירופה על רקע ההתפתחויות החברתיות, התרבותיות והדתיות, שהיוו את כר צמיחתה.

כל הקורסים החדשים מועברים בשעות היום במסגרת המחלקה לשפות זרות של האוניברסיטה.

לידינו היקר והנכבד
מתיתיהו מוסנקיס ולרעינתו רבקה

ברכות מאליפות להולדת הנינה

שרה-דבורה

מאחלים אנו לכם

שתרוו הרבה נחת

מכל צאצאיכם

ד"ר אריה רון ורעינתו רחל

דבריו של הפילוסוף באים בפרק בפני עצמו, כמעין אתנחתא או סיכום ביניים לוויכוח. הפילוסוף אינו מתערב יותר במהשך הוויכוח, וכל תפקודו אינו בא אלא למקד את יחסו של סאטאנוב עצמו לנושאים הנידונים. יש לציין, כי בכמה מטיעונו הראשונים של הפילוסוף יש מהד-קולו של הפילוסוף ב'הכחזר'.

הדמויות האחרות המשתתפות בוויכוח הן שר-צבא, ריע-המלך והמומר, שני הראשונים מייצגים את המימסד הממלכתי והם משמשים כיועצים למלך. הם מביעים דעותיהם על אופיים של היהודים והליכותיהם בענייני המדינה. ואילו המומר יוצא בדברי שיטנה ובלע על היהודים, אך דעותיו נסתרות מינה-הובה.

אפשר לקבוע, כי רוב הדמויות מדברות כאותו סיגנון, כדרך הפולמוסים העבריים של ימי-הביניים. אין נסיון לייחוד לשוני, אין אפיון סיגנוני — אלא בדעות הנאמרות. אין המחבר משתדל לאמת את בדיית האישים המשתתפים לכאורה בפולמוס באמצעות איפיונים לשוניים. ומכאן צד קירבה נוסף לסיפורת הפולמית. סיפורת הוויכוחים, כגון 'ספר הברית' לר' יוסף קמחי, 'אגרת אל תהיה כאבותיך' וזולתם, נכתבו עברית, לשימושו של קהל קוראים יהודי, במטרה לחזק את שורשי אמונתם. מטרת הכתבים הללו לא היתה לתעד ויכוחים באופן אמין, אלא לשכנע את היהודים בצידקת עמדתם, לספק כלי נשק פנימיים, לחנך את העם ולעודדו מבית.

ואף מטרתו של סאטאנוב בחידוש סיפורת הוויכוחים היתה דומה: לחזק את ידי המשכילים, להועיל לעמו באמצעות התוויית דרך, לחנך וללמד על-ידי החלפת דעות. ובעיקר, להתקרב להגשמת האידיאלים המשכיליים על ידי המחשתם בפולמוס מיבדי.

אך נראה, כי כוונתו הייתה ליותר מכך. בפולמוס המודרני אין סאטאנוב יכול להסתפק בהחלפת דעות בלבד כב'הכחזר', אלא כוונתו להעביר לפסי המעשה. ואכן, המלך מיישם את תוצאות הוויכוח בהכריו על חופש הדת והמחשבה וחופש הביטוי. הוא מנהיג תיקונים בחינוך היהודי במתכונת תיקוניו של הקיסר יוסף השני, וכן הוא מתקן תיקונים במיבנה הקהילה היהודית.

סופר ההשכלה סאטאנוב אינו מסתפק בוויכוח בלבד. הוויכוח התקיים. היהודי גבר על יריבו הנוצרי, והוכיח את אמיתותה של היהדות כדת החכונה. אך ההשכלה אינה יכולה להסתפק בניצחון זה. עתה חייב היהודי ליישם ניצחון זה — מבית. דהיינו: להתגבר על הכוחות המעכבים את הקידמה — להוכיח, מבית, כי הפוטנציאל הגלום ביהדות יכול להתממש. ויכול להעלות את היהודים על דרך-המלך — תרתי משמע — לוא רק ימלאו את דרישות התיקונים של ההשכלה. דרך-המלך היא חזיון אוטופי-חברתי הקשור על פי תפיסת המחבר המשכיל בשלב חברתי שלאחר פולמוסי-הדת. חלק שני של 'דברי ריבות' מוקדש לשלב זה של התפתחות בריאליה הסיפורית, היא עוסקת בשני בני המלך, שנולדו לאחר התחלת התיקונים. יראיה ותחכמוני, המייצגים את היראה והחוכמה, מתגיירים ולומדים את עיקרי הדת היהודית מפי הלוי, בן דמותו של יצחק סאטאנוב בכרך ב', ואחר מפי רב. סאטאנוב מעצב כחלק זה שתי גישות ללימוד היהדות: הדרך החרדית-המסורתית (מפי הרב) והדרך המשכילית המודרנית, המשלבת חוכמה עם יראה ומצדדת בפתיחות ובמתינות (מפי הלוי). שתיהן מבוססות על עיקרי היהדות, כשהאחת מדגישה את היראה ואילו השנייה את החוכמה.

ז'אנר סיפורתי זה מושפע מז'אנרים אחרים, ונראים בו סימני קונוונציות סיפוריות. שימוש רב נעשה במשל, והדבר מתחייב מסיפורת הוויכוחים עצמה שנדרשה לשימוש במשלים (ה' ע"ב, כ"א ע"ב, ל' ע"א, השווה: הכוזרי מאמר ג', י"א, שמוש במשל).